

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП У РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглянута одна з найбільш гострих проблем українського суспільства – проблема дотримання соціальної справедливості як ключового принципу соціальної політики. При цьому досліджені наукові погляди на даний висхідний принцип соціальної політики соціальної держави та запропоновано напрями подальших досліджень необхідні як науці, так і практиці забезпечення суспільного прогресу в Україні.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна рівність, моральна оцінка, соціальні відносини.

В статье рассмотрена одна из наиболее острых проблем украинского общества – проблема соблюдения социальной справедливости как ключевого принципа социальной политики. При этом исследованы научные взгляды на этот исходный принцип социальной политики социального государства и предложены направления дальнейших исследований, необходимые как науке, так и практике обеспечения общественного прогресса в Украине.

Ключевые слова: социальная справедливость, социальное равенство, моральная оценка, социальные отношения.

In the article one of the sharpest problems of the Ukrainian company – problem of observance of the social justice as key principle of social policy is considered. Thus the investigated scientific sights on this key principle of social policy of the social state also are offered directions of the further researches necessary both science and practice of maintenance of public progress in Ukraine.

Key words: social justice, social equality, moral assessment, social relationships.

Постановка проблеми. Відомо, що соціальна справедливість є загально визнаною цінністю сучасного демократичного суспільства, що закріплена в документах світової спільноти, зокрема в Міжнародних пактах ООН [1]. Тому в реалізації соціальної політики соціальної держави вона виступає як ключовий принцип. Як категорія «Соціальна справедливість» – це соціально-психологічне сприйняття принципів і форм організації суспільства, що відповідає інтересам людей і соціальних груп, тобто узагальнена моральна оцінка суспільних відносин. Але що собою являє соціальна справедливість у сучасному розумінні, яка її роль у соціальній політиці держави на різних етапах її розвитку, які точки зору вчених і практиків на цю проблему? Все це невід’ємно вимагає ґрунтовного розгляду як в історичній ретроспективі, так і з позицій сучасного бачення цього ключового принципу соціальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Значеним проблемам присвячено низку наукових праць. Так, теорія соціальної держави та громадянського суспільства представлена концепціями Дж. Роулза, Ф. Хайека, П. Хейне, Л. фон Штайна, Г. Ріттера, К. Еспін-Андерсена, Н. Гінзбурга, Дж. Кейнса, А. Мюллера-Армака, В. Деттлінга, дослідження яких продовжили вітчизняні та російські вчені А. Ельянов, Е. Баталов, П. Рабінович, Т. Тілтон, О. Скрипнюк та ін.

Теоретичні основи розвитку соціальних процесів і сутність соціальної складової економічних реформ розроблені в працях вітчизняних та російських дослідників цієї проблеми, серед яких слід назвати таких вчених, як Е. Лібанова, Ю. Пахомов, А. Колот, С. Кримський, Ю. Павленко, С. Пирожков, А. Філіпенко, В. Новіков, В. Скуратівський, О. Палій, А. Сіленко, О. Сергієнко, Т. Семигіна, П. Шевчук, М. Волгін, А. Бабіч,

А. Гриненко, А. Кирута, С. Смирнов, А. Шевяков та ін.

Здобутки вчених мають велике наукове та практичне значення. Вони закладають теоретико-методологічну основу подальших наукових пошуків, детально висвітлюють деякі аспекти принципів соціальної політики і зокрема її ключового – соціальної справедливості.

Однак необхідним є створення цілісного підходу до комплексного розуміння механізму реалізації соціальної справедливості в соціальній політиці на рівні держави як основного суб'єкта соціально-політичних рішень.

Невирішені частини загальної проблеми

Перед вітчизняними вченими на перший план виступає завдання розробки теорії принципу соціальної справедливості, на основі якої повинні проводитися конкретні практичні заходи: формування загальної концепції і розробка способів реалізації соціальної політики на різних рівнях, включаючи регіональний, рівень підприємства, особистісний рівень та забезпечення відповідних нормативних основ і відповідних джерел фінансування.

Постановка задачі та мета статті. Основним завданням статті та її метою є дослідження та окреслення певних систематизуючих елементів і означення деяких штрихів щодо можливої концептуалізації поставленої проблеми, що могли б лягти в основу побудови більш розгорнутої теорії соціально-політичного характеру на державному рівні відповідно до сучасного етапу соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж приступити до суті дослідження, звернемось до визначення поняття соціальної справедливості.

Соціальна справедливість – це і узагальнена моральна оцінка суспільних відносин, і один з основних загальнолюдських соціальних ідеалів, конкретне розуміння і зміст якого змінювалося протягом історії, і сьогодні немає єдиного розуміння його змісту. При визначенні соціальної справедливості найчастіше її співвідносять із

соціальною рівністю, і в цьому контексті соціальна справедливість розуміється як міра рівності і нерівності в розподілі матеріальних і духовних благ у суспільстві, статусів і влади, а також у життєвому положенні різних суспільних груп [2]. Механізми такого розподілу по-різному бачаться прихильникам різних політичних доктрин.

Консервативна традиція виходить з невизнання іншого принципу розподілу, крім ринкового. Вільне суспільство, на їхню думку, не допускає встановлення моделей розподілу, оскільки це веде до втручання в права людини й обмеження його волі. Ліберали сьогодні визнають необхідність державного втручання в розподіл. Марксизм вбачав у соціальній справедливості знищення приватної власності і реалізацію принципу розподілу за працею.

Справедливість, відповідно до визначення відомого словника сучасної економічної теорії Макміллана, – це чесність, неупередженість. Якщо ж розглядати справедливість у контексті відомої нам теорії економіки добробуту, то справедливим можна було б вважати розподіл, що відповідає двом умовам: по-перше, воно повинно бути *рівноправним*, тобто жоден із суб'єктів суспільства не претендує на товарний набір іншої особи на користь власному товарному набору.

По-друге, воно повинне бути *ефективним за Парето*. Одночасно і рівноправний й ефективний за Парето розподіл можна трактувати як справедливий. Узагалі соціальна справедливість в економічній теорії – це проблема *прийнятного ступеня нерівності в розподілі доходів*. І тут треба відразу сказати, що єдиної відповіді на це питання в економістів-теоретиків по суті немає. У науковій літературі можна також зустріти такі чотири погляди на соціальну справедливість. Ми розглянемо найбільш відомі з них концепції справедливості, чи справедливого розподілу доходів: егалітаристську, утилітаристську, роулсіанську і ринкову (табл. 1).

Таблиця 1

Чотири концептуальні погляди на соціальну справедливість

№ за/п	Погляди-концепції	Суть концепцій
1	Егалітарний	Усі члени суспільства отримують рівні блага.
2	Роулсіанський	Максимізується корисність найменш забезпечених членів суспільства.
3	Утилітарний	Максимізується загальна корисність всіх членів суспільства.
4	Ринковий	Соціальна справедливість встановлюється ринком і його регуляторами.

Егалітаристська концепція (фр. *egalite-rivnits*) вважає справедливим *зрівняльний розподіл доходів, тобто коли* всі члени суспільства отримують рівні блага. Логіка міркувань тут така: якщо потрібно розділити визначену кількість благ між людьми, які однаково цього заслуговують, то справедливим був би розподіл порівну. Проблема полягає в тім, що розуміти під

«однаковими заслугами»? Однаковий трудовий внесок у суспільний добробут? Однакові стартові умови в розумінні володіння власністю? Однакові розумові і фізичні здібності. Єдиної відповіді на це питання ми, мабуть, не одержимо, тому що знову звертаємось до моральних суджень. Але тут важливо підкреслити, що егалітарний підхід не настільки примітивний, як його іноді предста-

вляють у журналістських статтях жваві автори: взяти і поділити все порівну, як пропонував персонаж знаменитої повісті Михайла Булгакова «Собаче серце» Шариков. Адже мова йде саме про рівний розподіл благ між так само рівнозначно заслуговуючими цього людьми. А це вже не схоже на зрівнялівку.

Другий концептуальний принцип **роулсіанський** пов'язаний з ім'ям Джона Роулса, сучасного американського філософа. На його думку, справедливою вважається така диференціація доходів, при якій відносна економічна нерівність припустима лише тоді, коли вона сприяє досягненню більш високого абсолютного рівня життя найбільшими членами суспільства [3].

Третій концептуальний принцип **утилітарний** виходить своїми коренями з вчення Ієремії Бентама, англійського економіста, основоположника доктрини утилітаризму. Бентам думав, що головним завданням держави є забезпечення найбільшого щастя для можливо більшої кількості членів суспільства. Але, однак, Бентам виходив з того, що функції корисності в різних людей неоднакові. Інакше кажучи, здатність до насолоди в результаті володіння якоюсь кількістю благ у різних людей різні. Одержувати при цьому більшу частку суспільного багатства повинний той, хто здатний у більшій мірі одержати корисність.

Таким чином, загальна корисність максимізується не у випадку рівного розподілу багатства між членами суспільства, а в результаті пропорційного (відповідно до різних функцій корисності) його розподілу. Тому в утилітаристському погляді максимізується корисність всіх членів суспільства.

І, нарешті, **ринковий** розподіл доходів припускає відповідність доходу кожного власника фактора виробництва граничному продукту, отриманого від даного фактора. Соціальна справедливість, при цьому, встановлюється ринком і його регуляторами. Таким чином, у цьому випадку припустима значна нерівність у розподілі доходів.

Вибір принципів соціальної справедливості в перерозподілі доходів визначається в кожному суспільстві по-своєму, виходячи з духовних підвалин кожного з них, вироблених національних стандартів, що формувалися протягом усього попереднього історичного розвитку даної країни. Так, наприклад, українське суспільство, що формувалося під впливом складних історичних подій, природних особливостей країни і, якому були наві'язані і прищеплені принципи егалітаризму, які проявляються у вигляді колективістських засад, у значній своїй більшості не сприймає філософію індивідуалізму і ринкові принципи справедливості на перших етапах переходу до ринку їх потрібно формувати, виховувати, впроваджувати.

Для реалізації економічних реформ, відновлення суспільства необхідний пошук компромісу, що відповідає національним особливостям, духо-

вному настрою суспільства й ув'язаному з економічною ситуацією в країні.

Рівень економічного розвитку країни визначає рівень і масштаби споживання, а, значить, багато в чому й умови формування потреб людей.

Якби всі люди були зовсім однакові у своїх смаках і перевагах, то утилітарний принцип перетворився б в егалітарний.

При цьому необхідно відзначити, що система соціального захисту не визначається тільки підтримкою малозабезпечених прошарків населення, тобто тих, хто не включений у суспільне виробництво (учні, пенсіонери, інваліди). Вона містить у собі захист і осіб, що беруть участь у суспільному виробництві і насамперед людей, що працюють по найму. Здійснюється і через регламентування в законодавчій формі праці (тривалість робочого тижня, тривалість і порядок надання відпусток, охорони праці й ін.) і його оплати (встановлення мінімальних ставок заробітної плати й ін.), а також визначення прав працівників при прийомі на роботу і звільненні. Ця сторона системи соціального захисту також визначається рівнем економічного розвитку країни, співвідношенням політичних сил і рівнем суспільної самосвідомості.

Проблеми нерівності в розподілі доходів і соціальна політика держави знову стали предметом жвавих теоретичних дискусій наприкінці 70-х – початку 80-х рр., у період неоконсервативного зрушення в державному регулюванні («рейганоміка», «тетчеризм»). Суть проблеми полягає в наступному. Які межі втручання держави в перерозподільні процеси? Чи не зменшується ефективність функціонування економіки в цілому через зростаючі масштаби трансферних виплат – адже їхнім джерелом є податки? Чи не підривають усе більш прогресивні податкові ставки стимули до підприємництва? Чи не сприяють багато соціальних програм росту прошарку соціальних утриманців? Американський економіст П. Хейне з цього приводу зауважує: дійсно, люди, що мають яхти, багаті; люди, що риються в смітєвих контейнерах, бідні. Але якщо будуть введені нові правила, згідно з якими кожен власник яхти буде обкладатися щорічним податком 10 тис. дол у спеціальний фонд «помийників», і якщо кожний з «помийників» одержить право на одержання з цього фонду щорічної допомоги в 2000 дол, то, швидше за все, відбудеться наступне: число власників зареєстрованих яхт скоротиться, а число осіб, що називають себе «помийниками», дивно швидко зросте [4].

Не можна забувати, що нерівність у доходах у значній мірі породжено об'єктивною дією ринкового цінового механізму. Прагнення знищити цілком диференціацію доходів означало б намір цілком зруйнувати сам ринковий механізм.

Масштаби перерозподільних процесів у різних країнах неоднакові, але, за загальним визнанням, вони особливо великі у Швеції. Так, якщо

взяти розподіл доходу за факторами виробництва в цій країні і згрупувати домашні господарства в 10 груп (тобто по 10 % населення, то вийде наступна картина: валовий дохід домашнього господарства у вищому 10 % класі (групі) буде приблизно в 100 разів більше, ніж у нижчих 10 % населення. Але якщо взяти дійсно наявний дохід (тобто дохід після сплати податків і одержання трансферних виплат), то різниця між вищою і нижчою групою домашніх господарств складе значно меншу величину: перевищення буде вже не в 100 разів, а всього в 4 рази. Такі масштаби перерозподілу, що нерідко й у шведських економістів викликають певні сумніви: так, за результатами проведених у Швеції досліджень, скорочення розходжень у заробітній платі (після сплати податків) багато в чому сприяло зниженню динамічності ринку праці [5].

Таким чином, соціальна політика держави в ринковому господарстві повинна бути дуже тонким інструментом, з одного боку, вона покликана сприяти соціальній стабільності і зм'якшенню соціальної напруженості, а з іншого боку – не повинна підривати стимулів підприємництва і високоефективної праці по найму, зберігаючи при цьому оптимально допустиму, нормальну, а не надлишкову економічну нерівність [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Узагальнюючи все сказане вище, можна відмітити, що соціальна справедливість існує як деякий феномен суспільної свідомості (правового, релігійного, морального, економічного). Вона закріплюється в суспільній думці, що фіксує соціальну справедливість як винагорода і визнання за працею, забезпечення усім мінімального соціально гарантованого рівня і якості життя, рівний доступ до соціальних благ (отримання освіти, збереження здоров'я), до інформації, до культурних цінностей тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. ООН, 1966-76. Преамбула.
2. Гриненко А.М. Соціальна політика. Навч. посіб. – К.: Вид-во КНЕУ, 2004. – С. 41.
3. Роулз Дж. Теория справедливости / Пер. с англ. – Новосибирск, 1995. – С. 158.
4. Хейне П. Экономический образ мышления. – М., 1991. – С. 379.
5. Хайек Ф. Пагубная самонадеянность. – М., 1992. – С. 109.
6. Шевяков А., Кирута А. Измерение экономического неравенства. – М., 2002. – С. 67-68.
7. Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К.: Благотворительный Фонд содействия развитию гуманитарных и экономических наук «Международный деловой центр», 1998. – С. 333.

Рецензенти: д.пед.н., професор Федоришин Б.О.,
к.пед.н., доцент б.в.з. Клименюк Н.В.

© Гриненко А.М., 2009

Реалізація принципу соціальної справедливості в суспільстві означає, що при цьому здійснюється справедливий:

- 1) розподіл діяльності;
- 2) розподіл доходів;
- 3) розподіл праці;
- 4) розподіл соціальних благ (прав, можливостей, влади);
- 5) розподіл винагород, визнань;
- 6) розподіл рівня та якості життя;
- 7) розподіл інформації та культурних цінностей.

Найважливішим показником соціально-справедливої спрямованості суспільства виступає характер соціальних відносин. Вектор їх розвитку може бути розгорнутим у бік посилення нерівності, що приводить до панування одних соціальних груп і підпорядкуванню їм інших, і як наслідок – росту соціальної напруженості. А може бути розгорнутим в іншому напрямку, коли формується декомпозиція статусів соціальних груп і виникає соціальне перемир'я, яке дозволяє соціальному розвитку здобувати стійкий прогресивний характер. Усі зазначені характеристики відбивають ті чи інші сторони соціальної справедливості й у залежності від специфіки дозволяють судити про соціальну прогресивність чи навпаки регресивність цього суспільства. Останнє, є дуже важливим для оцінки молоді ще зароджуваної демократичної соціальної держави в Україні [7].

Розглянуті в статті проблеми зачіпають лише поверхневі моменти нерозв'язних і накопичених соціально-економічних проблем ключового принципу соціальної політики, проте, більш глибоке дослідження запропонованих напрямів та бачень дозволить більш ґрунтовно підійти до формування державних соціально-політичних рішень спрямованих на забезпечення соціально справедливих основ розвитку і суспільного прогресу в Україні.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2009 р.